

CONSTRUCȚII SINTACTICE REGĂSITE ÎN SUBDIALECTUL MARAMUREȘEAN

Conf. univ. dr. habil. Ioan-Mircea FARCAȘ

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, Baia Mare

Abstract: *The current patois of Maramureș present syntactic characteristics specific to popular expression. The structure of the popular sentence is simpler than that of the cult sentence. The texts analyzed by us highlight the great frequency of the copulative relationship, the main propositions being more numerous than the subordinate ones. We notice the preference of certain relational elements: the conjunction și which replaces and assimilates the other coordinating conjunctions: iar, dar, însă, which causes the neutralization of the adversative coordination in favor of the copulative one.*

Keywords: *syntactic characteristics, popular expression, copulative relationship, conjunction*

Graiurile maramureșene actuale prezintă caracteristici sintactice specifice exprimării populare, cu mențiunea că „limbajul popular dispune de aceleași categorii sintactice ca și limbajele cultivate. Nu-i lipsește nici un tip de coordonată sau de subordonată. Numai distribuția lor în text este alta, tiparul frazei populare fiind mai simplu decât al frazei culte. [...] În fraza populară, etajarea se rezumă la două, cel mult trei trepte”¹. Ele se remarcă prin deosebita libertate de exprimare a vorbitorilor, care, de altfel, după cum observa Iorgu Iordan², caracterizează limba română. Din textele cercetate de noi se observă faptul că predomină raportul de coordonare, propozițiile principale fiind mult mai numeroase decât cele subordonate.

1. *Coodonarea copulativă* – se realizează prin juxtapunere sau cu ajutorul conjuncției *și*:

[...] *și era mare și gros, și-io când am călcat pă el [gîndac] el s-o-mblăt'it sub picior, și-io atunci așa m-am spăriet și-am sărit șe ... atîta de tare am răgnî că Doamne!*³
(TD-Bas., AJ, p.367/10-15)

Da an trecú pe lângă ún cuorci și-am văzut o hribă și-io repezîță să iau hriba am călcat pă el [gîndac] și când am călcat pă el, el s-o spăriet, [...].
(TD-Bas., AJ, p.367/10-15)

[...] *și el o șezut sub claie c-o inît o ploaie, s-o pus sub claie și el s-o dus și n-o inît și-o inît cîne și femeie tăt o dat "te, te, te" să nu iuă cătă ea, și el tăt o inît cătă ea și tăt da cu furcoiu [...]*
(TD-Bas., BA, p.321/5)

¹ Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Ed. Academiei, București, 1973, p. 93.

² Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Institutul de Linguistică Română, București, 1944, p. 231.

³ Am adoptat pentru citate o transcriere fonetică simplificată.

[...] ai dus ruje ș-o țîpat-o pă o moară ș-o vîlturat-o-acolo ș-o dișchis sîmburile curat, l-o țîpat pă o moară pă alta și l-o măcinat ș-o făcut fărînă [...]
(TD-Mar., S, p.26/10)

[...] tundem oaia și pă urmă spălăm lîna frumos ș-o uscîm ș-o dăm la mașînă [...]
(TD-Mar., P, p.8/10)

Valoarea fundamentală a copulei, deja semnalată „și” narativ, este evidentă la nivelul fragmentelor ilustrative, unde se poate identifica un număr de propoziții corespunzător, cu aproximație, numărului de apariții al conectivului.

1. *Și* [liant narativ, în raport cu propoziția anterioară] *era mare și gros [gîndacul]. 2. Io când am călcat pe el, el s-o-mblătît sub picior. 3. Eu atuncea așa m-am spăriet ș-am sărit...*

Da am trecut pe lîngă un corci. 1. Am văzut o hribă. 2. Repezîtă să iau hriba, am călcat pă el [gîndac], el s-o spăriet.

1. *El o șezut sub claie c-o init o ploaie, s-o pus sub claie. 2. El s-o dus și n-o init. 3. O init cîne și femeia tăt o dat...4. El tăt o init cătă ea. 5. Tăt da cu furcoiu.*

Ai dus ruje. 1. O țâpat-o pă o moară. 2. O vîlturat-o acolo. 3. O dișchis sîmburile curat, l-o țâpat pă o moară, pă alta. 4. L-o măcinat. 5. O făcut fărînă.

Tundem oaia. 1. Pă urmă spălăm lîna frumos. 2. O uscăm. 3. O dăm la mașînă.

În majoritatea cazurilor prezentate se observă calitatea de „și” narativ a copulei corespunzătoare. Totodată trebuie să remarcăm caracterul „expansiv” al acestei proprietăți, în sensul cuprinderii, substituirii și asimilării altor conjuncții pentru aceeași funcție subordonată specificului narativ al textului popular. Astfel raportul de adversitate se anulează în favoarea copulei:

El [gîndacul] s-o-mblătît sub picior, și [=iar] eu atuncea așa m-am spăriet.
Reducția valorică a conjuncției adversative, evidentă formal și semantic, are loc sub presiunea calității de „și narativ”:

O init cîne, și [=iar] tăt o dat “te, te, te”, să nu iuă cătă ea și [=iar] el tăt o init cătă ea și [=iar, ea] tăt da cu furcoiu.

Relația opozitivă instalată subit între cei doi soți, aflați momentan, pe poziții diferite: cîne (agresor) și victimă, atestă „ștergerea”, în plan gramatical, a raportului de contradicție în favoarea celui asociativ (copulativ) convergent cu specificul sintaxei populare.

Uneori în procesul de conversiune semnalat sunt atrase chiar conjuncții subordonatoare, „nivate” semantic până la suprapunere cu *și*, evident cu aportul povestitorului:

Și [=iar] atuncea așa m-am spăriet și [=încât] am sărit [a]șe.

Toate aceste modificări au la bază tendința de realizare a unui continuum narativ, care conferă fluentă povestirii populare.

La nivelul graiurilor maramureșene întâlnim o caracteristică a vorbirii populare numită fraza paratactică⁴ – comună tuturor graiurilor populare – care constă în propoziții principale juxtapuse, legate prin **și** sau alte conjuncții coordonatoare: **dar, iar, însă**, sau unele adverbe temporale: **apoi, atunci**, care și-au pierdut înțelesul adverbial și funcționează ca niște conjuncții. Relația de sinonimie dintre conjuncția **și/** fostele adverbe duce la dobândirea calității „narativ” de către acestea din urmă:

Ș-apûi [=și] așa să-nțeleg și fac ș-apûi [=și] mărg la popa, dau mîna și fac logodnă și apûi [=și] fac nuntă.
(TD-Mar., Bs, p.20/1-5)

Frecvent, adverbul **apoi** își pierde înțelesul temporal, situație în care realizează raport de coordonare:

Să înțăleg băiați-nție și după cu fata, ș-apûi dacă să înțeleg apûi zihe și zîcă “uite-t'-am auđit că ai o claie de otavă de vîndut” No! pûi, dacă mere că are-o claie de otavă “păi dacă sînteți voi întăleși, otava aiciuca, io îi rînd de cumpărat” ș-apûi așa să-nțăleg și fac și-apûi mărg la popa, dau mîna și fac logodnă și apûi fac nuntă.

(*ibid.*, Bs, p.20/1-5)

Și io cum șuieram așé cîtilin vă[d] că tre[ce] un om de pă prilaz, tre drept în drum, apûi ...no! io știu cîni-i?
(*ibid.*, Bb, p.26/15-20)

Și apare foarte des nu numai în interiorul frazelor, ci și la începutul acestora, de aceea povestirile încep uneori cu **și**. În aceste situații, conjuncția **și** își pierde rolul de element de legătură, Sabina Teiuș⁵ îl consideră „un răgaz de gândire pe care și-l ia locutorul înainte de a expune urmarea evenimentelor”:

Și aceea v-oi spuñ-o, apăi după aceea vă spun alt banc, ș-apoi v-oi spuñe alceva, un g'is v-oi spuñi-v-oi iară.
(*ibid.*, P, p.32/5)

Și amu mai mult s-aproptiá di sar-așă ... (TD-Bas., BA, p .314/20)

Se remarcă lipsa de legătură, din partea finală a frazei datorată caracterului oral al construcțiilor și faptului că vorbitorii nu au o schemă logică a enunțului când încep relatarea. Fenomen cunoscut sub numele de anacolut⁶:

Și focu iera așa ni!-m mijloc, mai ... și ei durmeá ...focu iera acolo și noi durmeám că ș-io am durmit Dumnezeu ști cât încă, focu iera acolo și noi durmeam așa ninca jos pă ... așterhám și durmeam lângă oi iarna, și-o init ș-odată s-o pus, o zís că tătă grămadă pă fuoc a să-ncălzi.

(TD-Bas., AJ, p.337/10-15).

Din acest fragment mai remarcăm și alte caracteristici specifice graiului popular, printre care: frecvența interjecțiilor **ni, nincă, no** și a adverbilor **așa, acolo**, precum și anacolutul – fenomene prezente și în textele următoare:

... ș-asta-i și n-o vrut să-i deie mă-sa ș-o ucis pă mă-sa, o-ncruntat-o ș-a mneu băiet s-o băgat s-o apere pe mă-sa. (*ibid.*, AJ, p.336/25)

Din nou remarcăm frecvența lui **și** coordonator, repetiția complementului direct *mă-sa* și atributul adjectival antepus substantivului: *a mneu băiet*.

⁴ Iorgu Jordan, *Stilistica limbii române*, Institutul de Lingvistică Română, București, 1944, p. 241.

⁵ Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 99.

⁶ Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Ed.Academiei, București, 1973, p. 94.

2. Coordonarea disjunctivă – se întâlnește mai rar și se realizează cu ajutorul conjuncțiilor *o* < lat. *au* (v. DA, s.v. *au*; cf. DLRM, DEX s.v. *au*), *ori* (cu variantele *or*, *uor*):

- [...] *o* *cosîț*, *adică luțernă*, *cum să spuie o trifoi așe* [...] (TD-Bas, AJ, p.332/15)
 [...] *sar-acasă strînjea vo doi trii femei, or cinci, o zăce, o cît cîntau* [...] (ibid., AJ, p.333/25)
 [...] *uor* *dă-n ceva uor* *îi ie cineva laptile* [...] (TD-Mar., P, p.28/5)

3. Coordonarea adversativă – mai puțin frecventă decât cea copulativă, are conective întâlnite și în limba literară. Cel mai mult folosit este *dar* cu variantele *da*, *dară*, *dar* și compusul *da batâr*, în cazul căruia cel de al doilea element are rol de intensiv, în calitate de marcă suplimentară a raportului de opoziție:

Noa amú încă sâ vede, câ ... că pă groapă în Córniel o fo plin de ieș'ta care-o fo la pruie acolo o dornî dară noi cu tata-n latura apșenilor oleacă mai cobor mai în jos... (TD-Bas., BA, p.314/20)

[...] și când am călcat pă el, el s-o spăriet **da** o fo gîndat'e d'acela, ce no! ce nu mușcă, gîndat'e orb. (ibid., AJ, p.367/10-15)

[...] și scorbaciu mi-era hăt în mâna stânga și eu tăt dam hăt-nainte, **da** o fo în culniș, n-o mai avut undi să duce. (ibid., BA, p.315/30)

[...] ce văd că atâta lume îne și îne și îne, **da** viñe un om, pretin cu mine, deodată cu mine [...] (ibid., AJ, p.332/15)

[...] m-am dus fără piedici în jos **da** mi-o fost așe că mi-o hărăduit ruda așă [...] (ibid., BA, p.315/25)

[...] bate tunu acolo **da** la noi o trecut așă frumos [...] (ibid., BA, p.321/5)

[...] s-a face în anu viitor **da** nu amu [...] (ibid., AJ, p.332/30)

[...] el o scos pistolietu ș-o împușcat în sus **da** nu în om [...] (ibid., AJ, p.332/30)

[...] io sîngur le-am mînat **da** o zîs că să mă duc cu tâte [...] (ibid., Pl, p.388/25)

[...] știi că nu mi-o fost ușoru **da batâr** nu le-an dus doru (ibid., Pl, p.408/5)

[...] ș-așă sărea, **da** nu le-o putut face nimic [...] (TD-Mar., S, p.34/20)

Se remarcă frecvența mare a adverbelor și a interjecțiilor:

No, ce să mă fac? no, că să ma fac? amu oi sta aicea în căsuca asta pîn-oi muri. Ș-ăpi tot m-or astupa, nu m-or lăsa pă pămînt! No! No, auzîtu-m-ați dumnevostă? Amu io la mine tot musai să lucru că...vacă nu țin că nu pot, fă-m' țin un purceluc. Dacă îl po să-l țin, no ape îmi tribi și mñie un pt'ic de lapte ș-um pt'ic de mîncare ș-um pt'ic de ...dacă pot îmi fac dacă nu ... nu-n dă nîme nîmñic!

(TD-Mar., Bz, p.23/1-8)

În concluzie:

⁷ Aici prepoziția *fără* are sensul „doar”.

1. Vorbitorii preocupați de cele relatate neglijează aspectul formal al enunțurilor, își întrerup șirul relației pentru a face precizări, adăugiri, prin intermediul propozițiilor incidente, fapt ce impune frazelor un aspect fragmentat, chiar întortocheat.
2. Elementele relaționale obișnuite își pierd „calitatea” de conectiv din limba standard.
3. Se remarcă preferința pentru anumite conective: **și** – în special, care substituie și asimilează celelalte conjuncții coordonatoare (chiar subordonatoare: *încât*): *iar, dar, însă*, ducând la neutralizarea coordonării adversative în favoarea celei copulative.

Abrevieri bibliografice:

- Coteanu 1973 – Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Ed.Academiei, București, 1973
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996
- DA – *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I, București, 1913; tomul I, partea a II-a, lit.C, București, 1940; tomul II, partea I, lit.F-I, București, 1934.
- DLR – *Dicționarul limbii române*, **tomul VI**, fasciculele: 1/1965: *M - Mandră*¹, 2/1965: *Mandră*² – *Mascăt*¹, 3/1966: *Mascăt*² – *Mămăiță*, 4/1966: *Mămălatiță – Mătărângă*, 5/1966: *Mătăsar – Mergător*, 6/1966: *Mergătoriu – Microbiologie*, 7/1967: *Microbiologist – Miniaturistică*, 8/1967: *Miniaturiza – Mititel*, 9/1967: *Mititeluș – Mirlănime*, 10 și 11/1968: *Mîrleală – Morsă*¹, 12 și 13/1968: *Morsă – Muzur-aga*; Ed. Academiei, București; **tomul VII**, partea I, lit.N, Ed. Academiei, 1971; **tomul VIII**: partea a II-a lit.P, Ed. Academiei, 1974; partea a III-a, lit.P, Ed. Academiei, 1977; partea a IV-a, lit.P, Ed. Academiei, 1980; partea a V-a, lit.P, Ed. Academiei, 1984; **tomul XI**: partea I, lit. Ș, Ed. Academiei, 1978; partea a III-a lit. T, Ed.Academiei, 1983; **tomul XII**, partea I, lit.Ț, Ed.Academiei, 1994
- DLRM – *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Academiei, București, 1958
- Iordan 1944 – Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Institutul de Linguistică Română, București, 1944
- Teiuș 1980 – Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980
- TD-Mar. – *Texte dialectale din Maramureș* (materiale nepublicate cuprinzând 7 dosare pe 7 localități) culese în 1977 de către cercetătorii de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” București (TD –Mar.)
- TD-Bas. – Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, Nordul Bucovinei și Nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, 2000

Siglele localităților

Pentru localitățile de la nordul Tisei, siglele au fost preluate din TD-Bas.: AJ – Apșa de Jos, BA – Biserica Albă, ST – Strâmtura, Pl – Plăiuț.

Pentru localitățile de la sud de Tisa, siglele au fost preluate din TD-Mar., după notația cercetătorilor de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București: Bb – Breb, Bd – Budești, G – Giulești, P – Poiana Borșa, S – Săpânța.